

Zitierhinweis

Hrbek, Jiří: Rezension über: Václav Smyčka, Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století, Praha: Academia, 2021, in: Český časopis historický, 2022, 3/4, S. 904-909, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/7a954fea08dc44ec9a89252f3456220e>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Václav SMYČKA

Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století

Praha, Academia 2021, 556 s., ISBN: 978-80-200-3211-9

Je velmi osvěžující otevřít knihu, která nabízí tolik pozoruhodných myšlenek jako dílo Václava Smyčky, navzdory autorovu mládí dílo neobyčejně vyzrálé v řadě ohledů. Stejně potěšující je zjištění, že jde o jedno z mála děl, které přináší do českého prostoru recepci mnohdy obtížných teoretických konstrukcí. Václav Smyčka nejen skutečně přečetl, ale i pečlivě nastudoval a hlavně aplikoval díla klasiků sociologie a literární teorie 20. století. Fakt, že jde převážně o osobnosti vázané na německý jazykový prostor, vychází z autorova školení. Na pomezí mezi historií, literární teorií, germanistikou a sociologií se pohyboval už během svého studia a tato jedinečná alchymie oborů mu umožnila stvořit jedinečné texty, přičemž v řadě případů šlo o přípravné studie k recenzované knize, nazvané *Objevení dějin*.

Spíše než o „objevení“, tedy vyzdvížení něčeho, co bylo ztracené či skryté, však jde ve Smyčkově práci o „nový pohled na dějiny“, s nímž přichází osvícenství, vymezené autorem zhruba šedesáti lety na přelomu 18. a 19. století. Už toto chronologické rozpětí dává tušit, že předmětem jeho knihy nejsou jen postavy a díla dějepisců spojovaných tradičně s českým osvícenstvím jako Gelasius Dobner, ale že zasahuje i generace autorů vázaných obvykle k národnímu obrození jako Josef Dobrovský. Ostatně podobné dělení bychom hledali ve Smyčkově práci marně. Stejně marně bychom hledali ostrý předěl mezi jazykově českými a jazykově německými autory, kteří z pochopitelných důvodů převažují.

Kritériem výběru pojednaných dějepisců je spíše jejich význam a vliv na české prostředí zmíněných osvícenských desetiletí, ne jejich zařazení do panteonu velkých postav národního obrození. František Martin Pelcl či Josef Dobrovský tak mají po boku nejen Ignáce Cornovu, ale i Karla Joachima Bockleta, Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu či Franze Antona Pabsta, tedy jedince i dnešnímu poučenému čtenáři vesměs neznámé. Výběr osob, které stojí za zmínku, vychází z jejich vlivu na společnost jako na celek (nejen na uvědomělé české vlastence), na tehdejší (rodící se) historickou beletrii a prostřednictvím univerzitního působení na (nejen akademicky) vzdělanou veřejnost.

Recenzovaná kniha však není v žádném případě výčtem autorů a jejich děl. V jejím základě se nachází otázka, kterou si kdysi položil Immanuel Kant a na kterou Václav Smyčka odpovídá přesně opačně než tento velikán německé filozofie, totiž, zda má čas své dějiny. Na rozdíl od Kanta zní Smyčkova odpověď kladně.

A jelikož má čas své dějiny a není jen neměnným pozadím, do nějž vkládáme jednotlivé zkušenosti, je možné se jím zabývat nejen z hlediska fyzikálního po vzoru Stephena Hawkinga, ale i z hlediska sociologického a pokládat si otázky typu, jak je možné, že v určitých momentech lidských dějin ubíhá rychleji a jindy pomaleji. Také vnímání času může být a v minulosti bylo předmětem historického bádání. Václav Smyčka podobně jako třeba německý historik Reinhart Koselleck vidí právě v době osvícenství úsek, během něhož se radikálně proměnil nejen pohled na dějiny, ale i pohled na samotné plynutí času. Recenzovaná kniha tuto proměnu podrobně popisuje a zároveň hledá důvody, proč se tak stalo.

Proměna vnímání času je přitom Václavem Smyčkou posuzována jako součást širší proměny společnosti a literatura, ať už odborná, nebo ta krásná, jako médium, v němž je možné danou proměnu zachytit. Kniha je promyšleně vystavěná: výklad postupuje systematicky od spektakulárního rozšíření knižního trhu přes pokusy o kumulaci vědění v mohutných svazcích slovníkového charakteru až po hledání narativní linky, která by dokázala vnést do historické látky příběh a zároveň omezit její obrovitý rozměr. V textu knihy se setkáváme s tradičními osvěcenskými postuláty, ať už jde o vědecký (a pedagogický) optimismus nebo o teorii pokroku. V daném kontextu se jedná především o pokrok ve shromažďování vědění o dějinách a následně o pokrok v kulturním vývoji lidstva. Přitom Smyčka řeší řadu vedlejších, nikoli však podružných otázek, jako je vznik popularizačních historických prací (a jejich symbiózu s beletrií i s odbornou vědou) nebo vyrovnávání se s dějiny náhodilostmi.

Václav Smyčka věnuje pozornost především vybraným textům, které nabízí často v dlouhých citátech. Ocenit lze i jeho překladatelské schopnosti, neboť v duchu vědecké poctivosti vždy nachází čtenář originální znění příslušných úryvků v poznámce pod čarou. Tam, kde to je možné, sleduje autor recenzované knihy inspirační zdroje zmíněných textů – jako velmi užitečná se jeví například konfrontace výsledného díla s poznámkami, zachovanými v literární pozůstalosti Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu, která umožňuje sledovat genezi jeho díla i způsob četby jeho inspiračních zdrojů, například Johanna Gottfrieda Herdera (s. 382nn.).

Vedle textů však Smyčka sleduje i souvislosti, v nichž vznikaly, vývoj společnosti, cenzuru či proměny knižního trhu. Množství těchto kontextů by bylo možné pochopitelně rozšiřovat ad infinitum a přidat například vliv zrušení jezuitského řádu, v jehož společenství vznikala zásadní historiografická díla předchozích dvou staletí, rušení klášterů, dosud sloužících jako svého druhu trezory teologického po-

hledu na dějiny, pronikání deistických názorů nejen skrze zednářské lóže, ale například i díky cestování osvícenských elit do západní Evropy nebo vliv nové socializace ve spolcích vznikajících napříč dříve oddělenými společenskými vrstvami.

Dějinám osvícenství se vědecky nelze věnovat bez nezbytného filozofického fundamentu, stejně jako dějiny středověkého myšlení není možné zpracovat bez znalosti křesťanské scholastiky. Smyčkovovo dílo je silné právě tam, kde autor nachází odraz myšlenek Immanuela Kanta či Johanna Gottfrieda Herdera v soudobém myšlení o dějinách, v principech, na nichž převážně německy píšící historici přelomu 18. a 19. století budovali svá díla. Zároveň osvícenská filozofie představuje důležitou součást dějin filozofie, a to zejména v německojazyčném prostoru, z něhož vzešly osobnosti typu Immanuela Kanta či Georga Wilhelma Friedricha Hegela.

Touha vypořádat se s osvícenstvím je německému teoretickému myšlení od dob Theodora Adorna a Maxe Horkheimera téměř vrozená. Osvícenství jako klíčové období lidských dějin prosazují literární vědci a historici jako Daniel Fulda¹ nebo sociologové jako Niklas Luhmann. Jejich teorie přitom prostupují Smyčkovým dílem, jejich spisy nejsou jen nefunkčními bibliografickými údaji v povinné úvodní stati, ale základem pro hluboce promyšlenou argumentaci. Podobně je tomu i s texty Aleidy Assmann,² jejíž závěry zatím byly na české historické prameny aplikovány jen zřídka, nebo Haydena Whita,³ jehož teorii rétorických tropů používá Smyčka pro texty, různými způsoby vyprávějící historický příběh českého národa. Od každého z těchto velkých myslitelů si autor vypůjčil to, co se mu zdá pro daný výklad funkční. S jejich teoriemi však nezřídka přejímá i slovník, resp. terminologii, což v kombinaci s (někdy až příliš) automaticky používanými pojmy z oblasti literární vědy vede k dosti komplikovanému textu. Četba recenzované knihy tak není snadná, její text je třeba promýšlet, rozvažovat nad ním a vracet se k němu, což může leckoho odradit.

Čeští i světoví historici, zabývající se osvícenstvím, velmi často podléhají jeho svodům: přijímají rychle za svou osvícenskou tezi o pokroku v dějinách lid-

1 Zejména Daniel FULDA, *Wissenschaft als Kunst. Die Entstehung der modernen deutschen Geschichtsschreibung 1760–1860*, Berlin 1996.

2 Např. Aleida ASSMANN, *Zur Metaphorik der Erinnerung*, in: Tāž – Dietrich Harth (edd.), *Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*, Frankfurt am Main 1993, s. 13–35. Možná by slušelo reflektovat i její pozdější spis *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2011.

3 Hayden WHITE, *Metahistorie*, Brno 2011.

stva, kterou ihned aplikují právě na historickou látku přelomu 18. a 19. století.⁴ Nezřídka se poté střetávají s historiky studujícími předchozí období, čímž se znovu dostává na povrch prastarý spor mezi těmi, kteří příslušnou epochu vnímají jako vyvrcholení něčeho staršího, a těmi, kteří si cení daného období jako počátku budoucího vývoje. Václavu Smyčkovi však slouží ke cti, že podobnému pokušení podléhá jen velmi zřídka. Přesto by čtenář uvítal občas razantnější připomenutí momentů, v nichž osvícenské myšlení o dějinách navazovalo na starší tradici, a to nejen na tradici 17. století (zjednodušeně označovanou jako barokní), ale i na tradici humanismu a přes něj na tradici středověkou či antickou. Hledání kořenů osvícenských myšlenek a přístupů se přitom ukazuje jako velmi produktivní. Řada z nich totiž v učeněckém diskurzu kolovala již dávno před 18. stoletím, než se na ně začaly klást příslušné akcenty a než jim osvícenský společenský kontext dal potřebnou razanci, jež následně přispěla k jejich sdílení a k většinové akceptaci. To ostatně Smyčka dokázal například v úvodu k pojednání o vzniku *historia litteraria* (s. 73n.), kde podává výklad této disciplíny od dob humanismu, nebo v pasážích představujících starobyloou myšlenku čtyř světových říší, po staletí základ politické eschatologie (s. 121nn.).

Na druhou stranu zůstává otázkou, zda lze „temporalizaci zkušenosti“ (tedy uvědomění si vlastních dějin a zasazení současnosti do lineárního časového vývoje) spojit kauzálně s dobou osvícenství; řečeno luhmannovským slovníkem s přechodem od stratifikačně diferencované společnosti ke společnosti diferencované funkčně. Nelze ji také sledovat v předchozích obdobích? Podobně ani slavná teze Charlese Louise de Montesquieu o vlivu klimatu na vývoj národů (s. 293–294) není vynálezem osvícenství, ale jen rozšířením starší myšlenky Jeana Bodina. Opatrně bych v tomto případě upozornil na Kantovu svůdnou definici osvícenství, která je představuje jako počátek dospělosti lidstva a jejíž neuvážená aplikace může vést k diskvalifikování předosvícenských staletí.⁵

V. Smyčka naopak přistupuje k předchozímu vývoji s jistou pokorou, a tak se jeho kniha stává spíše výzvou pro další badatele, kteří se budou v jeho duchu zabývat pohledem na čas a jeho vnímání v předchozích staletích. Stejně tak může být výzvou i pro ty, kteří budou chtít doplnit Smyčkou zcela po právu akcentovaný intelektuální vliv německých (především protestantských) oblastí na české země dru-

4 Ani samotná idea pokroku není osvícenský „vynález“. Srov. Bedřich LOEWENSTEIN, *Víra v pokrok*, Praha 2009, s. 1–149.

5 Česky Immanuel KANT, *Odpověď na otázku: Co je osvícenství?*, Filosofický časopis 41, 1993, s. 381–390.

hé poloviny 18. století o kulturní transfer přicházející z dalších evropských zemí: z Francie, Itálie či z Británie. Pouze podobná komparace různých geografických vlivů totiž může pomoci odhalit, do jaké míry lze české země považovat za integrální součást německého kulturního prostoru a jestli (a v čem) se liší díla česky a německy píšících intelektuálů, patřících do habsburské monarchie, od intelektuálů říšských.

V. Smyčka preferuje z pochopitelných důvodů literární prameny, texty vybraných představitelů historické vědy přelomu 18. a 19. století. Svou knihu však začíná obrazem praotce Čecha v kostýmu barokního kavalíra, od něž vede zamyšlení právě k různým způsobům uvědomování si historického času. Obrazy minulosti hrají v recenzované knize zvláštní roli. Bezpochyby pod vlivem Aleidy Assmann totiž autor pracuje v jedné z nejdůležitějších pasáží svého díla s metaforami vědění, se soudobými představami o knihovnách, obrazárnách, archivech či strozech jako „mnemotechnických zdrojích imaginace“ (s. 106). Nezbyvá než litovat, že jako funkční doplnění textu nedošlo k zařazení bohatší obrazové přílohy recenzovaného díla, které je v tomto bodě řešeno velmi úsporným způsobem.

Přestože je deklarovaným předmětem Smyčkovy knihy osvětské dějepisectví, lze ji nahlížet i jako příspěvek k počátkům národního obrození.⁶ Proměna ve vnímání času totiž připravila téměř ideální podmínky pro změnu mentality, jež přijala nový pohled na český národ. Ostatně pokud není čas kontinuální a lineární, těžko může dojít k probuzení kdysi slavného, a poté několik staletí spícího etnika s příslibem jeho slavné budoucnosti. Poslední třetinu knihy Václava Smyčky tak lze skutečně číst jako úvod k obrození. V této části začíná výklad recepcí děl Johanna Gottfrieda Herdera a drážďanského dvorního knihovníka Johanna Christopha Adelunga a vydělením konceptu národní kultury z obecné, lidské kultury a jejího vývoje. Pokračuje přes první archeologické nálezy na našem území a jejich soudobou interpretaci a končí ve zmíněných modech vypravování národních dějin s užitím typologie Haydena Whita.

Autor se snaží odpovědět na otázku, jak byla modelována identita národa a jak byl vytvářen jeho historický příběh jako romance, komedie a tragédie. Tato pasáž knihy je následně završena problémy, které vyvstávají z nového chápání času pro dějiny českého národa a je zmíněn například počátek neustálého srovnávání pokrokovosti Čechů a Němců v kontextu vzniku osvětské statistiky. Vazba na

6 Souvislosti mezi oběma fenomény jsou v současné historiografii znovu promýšleny. Srov. Marek FAPŠO, *Osvícenství jako počátek národního obrození?*, dizertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2019.

pozdější interpretaci dějin Františka Palackého je přitom zcela evidentní (např. s. 452).

V. Smyčka je historikem literatury a není tedy divu, že od tohoto faktu se odvíjejí i důrazy, které klade ve svém výkladu. Jeho školení se projevuje výjimečným způsobem v pasážích věnovaných propojení myšlenkových schémat vědecké historiografie a historické beletrie (a divadla) v kapitole o naraci, logický je také akcent kladený na vznik osvětských dějin vzdělanosti a na různé přístupy ke kulturním dějinám. Na druhou stranu mi připadá, že se občas poněkud v pozadí skrývají dějiny politické a především dějiny právní. Ostatně vznik pragmatických dějin na přelomu 17. a 18. století lze jen obtížně vysvětlit bez pojednání o právní vědě pěstované ze zcela „pragmatických“ (politických i vojenských) důvodů na území Svaté říše římské (s. 225–226): otázka kontinuity a nalezení kauzální posloupnosti historických událostí byla tehdy stejně jako dnes klíčová pro formulování většiny právních nároků a tím i pro legitimizaci politických kroků.⁷ Ostatně platilo to také ve vztahu českých zemí a říše v diskuzích kolem readmise českého kurfiřtského hlasu.

Není mým záměrem hledat to, co v recenzované knize chybí či mohlo být více zdůrazněno. Naopak. Ke knize čítající přes 550 stran základního výzkumu je třeba přistoupit s jistou pokorou a to tím spíše, pokud autor recenze není zrovna odborníkem na dějiny dějepisectví, které jsou hlavním obsahem příslušného svazku. Václav Smyčka projevil skutečně nebývalý záběr a erudici, a tak vzniklo dílo pozoruhodné a v českém prostředí do značné míry jedinečné, které však má – navzdory jen kratičkému anglickému a německému resumé – výrazný mezinárodní rozměr.

Jiří Hrbek

Johannes FEICHTINGER – Brigitte MAZOHL

Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademieggeschichte I–III

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2022,
Band I – 681 s. se 148 vyobr., Band II – 653 s. se 150 vyobr. a Band III –
512 s. se 169 vyobr., ISBN 7001-9051-6.

Rakouská akademie věd si ke svému ne příliš kulatému, ale přesto jubileu nadělila mimořádný dárek. Je jí 175 let. Šlo o dynamických 175 let a v době společné mo-

⁷ Srov. Notker HAMMERSTEIN, *Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1972.